

TRADÍCIA AUTONÓMIE NA KARPATSKEJ RUSI

PAUL ROBERT MAGOCSI

MAGOCSI, Paul Robert. The Heritage of Autonomy in Carpathian Rus'. Historický časopis, 2017, 65, 1, pp. 79-97, Bratislava.

As the Soviet Union disintegrated and eventually dissolved in 1991 many of its peoples, both so-called titular nationalities and national minorities, put forth demands for independence or, at the very least, self-rule for territories that were said to be the national homeland of a given people. Among the many peoples who put forward such demands were Carpatho-Rusyns, who, together with fellow citizens of other national backgrounds, demanded autonomy, or self-rule for the region (oblast) of Transcarpathia in far western Ukraine.

This essay examines from a historical perspective the question of autonomy or self-rule for Carpatho-Rusyns not only in present-day Ukraine's Transcarpathian oblast but in all the regions of historic Carpathian Rus'. The autonomy question in Carpathian Rus' is hardly new, but one that goes back to as long ago as 1848.

Key words: Autonomy. Carpatho-Rusyns. Lemkos. Carpathian Rus'. Transcarpathian oblast. Austria-Hungary. Czechoslovakia. Soviet Union. Ukraine.

Keď sa Sovietsky zväz v roku 1991 rozpadol, mnoho jeho obyvateľov, takzvané titulárne národnosti a národnostné menšiny vzniesli požiadavku na nezávislosť alebo prinajmenšom samosprávu pre územia, ktoré boli ich národným dedičstvom. Medzi mnohými národmi, ktoré predložili také požiadavky boli aj karpatskí Rusíni. Tí spolu s inými národmi požadovali autonómiu alebo samosprávu pre Zakarpatskú oblasť na západnej Ukrajine.

Formálna žiadosť o samosprávu Zakarpatskej oblasti mala podobu regionálneho referenda. Bola schválená 78 percentami obyvateľov regiónu v rámci referenda o nezávislosti Ukrajiny, ktoré sa konalo 1. decembra 1991. Ukrajinské orgány, poŇnúc novozvoleným prezidentom Leonidom Kravčukom, sľúbili, že keď bude referendum schválené väčšinou voličov, samospráva na Zakarpatsku sa stane realitou počas niekoľkých mesiacov, to znamená, že začiatkom roka 1992.

Ukrajinská vláda dodnes odmieta zaviesť autonómiu. Avšak miestni karpatskorusínski aktivisti aj naďalej požadovali, aby výsledky referenda o samospráve konaného v roku 1991 boli splnené. V decembri 2007 obnovili svoje požiadavky, tentoraz proklamujúc suverénnu republiku Podkarpatská Rus, ktorej postavenie by vari zaručilo Rusko. Tieto provokatívne politické požiadavky prilákali pozornosť medzinárodných médií, najmä virtuálny svet internetu, spôsobili obavy a nakoniec konkrétne reakcie zo strany ukrajinských vládnych kruhov i bezpečnostných služieb. Cieľom tejto eseje je z historického hľadiska skúmať otázku autonómie alebo samosprávy karpatských Rusínov, celého alebo čiastočného územia, ktoré obývajú, historickú Karpatskú Rus. Ako bude

zrejme, otázka autonómie na Karpatskej Rusi nie je ničím novým, siaha až do dávnejšej minulosti, do roku 1848.

Definícia pojmov

Než nazrieme do minulosti, bolo by vhodné stručne definovať niekoľko pojmov: autonómia, karpatský Rusín a Karpatská Rus. Pojem autonómia pochádza z gréckych slov *autos* (samostatne) a *nomos* (v tomto znení vládnuť); preto je to samovláda. Autonómia predpokladá, že reprezentatívny orgán na určitom území alebo v oblasti má právo vydávať zákony a nariadenia, ktoré budú platiť pre dané územie. Autonómny región nie je suverénny, ale existuje v rámci vyššieho právneho administratívneho orgánu, či je to monarchia, impérium, alebo moderný národný štát. Inak povedané, autonómne územie nie je štát v štáte, ale skôr právno-administratívny subjekt nižšieho rádu. V praxi môžu existovať rôzne stupne autonómie, niektoré územia majú právo vydávať širokú škálu samosprávnych zákonov, zatiaľ čo iné majú autonómiu v určitých obmedzených oblastiach, ako je ekonomika, vzdelanie, alebo kultúra.

Pojem karpatský Rusín označuje východných slovanských obyvateľov, ktorí majú bydlisko na historickom území s názvom Karpatská Rus. Je to len jeden z niekoľkých etnonymov, ktoré boli používané na popis východných Slovanov tejto oblasti. Obyvatelia seba samých nazývajú Rusnákmi alebo Rusínmi. Ďalšie pojmy odrážali národné presvedčenie intelektuálov, ktorí v posledných desaťročiach 19. storočia a v 20. storočí sa nazývali karpatskými Rusmi, keďže verili, že boli súčasťou ruskej národnosti alebo karpatskookrajincami, ak boli súčasťou ukrajinskej národnosti. Tí, ktorí verili, že skupina tvorí odlišnú národnosť, používali termín Uhrorusín (čo tiež používali predstavitelia promaďarskej politickej orientácie), podkarpatský Rusín (čo používali reprezentanti pročeskoslovenskej politickej orientácie) alebo Lemko (termín používaný iba na Rusínov žijúcich severne od Karpát, dnes je to juhovýchodné Poľsko). Voľba etnonymu vyjadrovala nielen presvedčenie o národnosti, ale aj politickú lojalitu k štátu, ktorý už existoval alebo ktorý mal vzniknúť. V tejto štúdii používame termín karpatský Rusín, pretože poukazuje tak na etnolingvistický kontext (Rus), ako aj na zemepisnú polohu (Karpaty).¹

Územie Karpatskej Rusi určujeme podľa toho, kde karpatskí Rusíni žili, ale vlastne ako sa dá zistiť, kto je karpatský Rusín? Používaným kritériom je oficiálne sčítanie ľudu, v ktorom za svoj materinský jazyk alebo národnosť ako *rusínsku* alebo *karpatskorusínsku* označilo najmenej 50 % obyvateľov dediny alebo mestečka.² Vzhľadom na to, že karpatskí Rusíni boli a stále sú bez štátu, nie je prekvapením, že ich počet sa výrazne odlišuje v oficiálnych štatistikách. To je najmä prípad 20. storočia, keď boli vystavení rôznym formám asimilácie a po druhej svetovej vojne bolo dokonca zakázané zo stra-

1 Termín Rusín je dosť nepresný, pretože v dávnej minulosti označoval všetkých východných Slovanov (v súčasnosti Bielorusi a Ukrajinci) v bývalej Republike Poľskej koruny a Litovského veľkokniežatstva, ako aj slovanských kresťanov východného rítu na severovýchode Uhorska.

2 Rakúsko-uhorské štatistiky o národnosti vychádzali z odpovedí na otázku týkajúcej sa materinského jazyka. Tá bola v skutočnosti oveľa spoľahlivejším ukazovateľom etnického pôvodu (národnosti), než ktorú používali po I. svetovej vojne nástupnícke štáty habsburskej ríše. Tieto vyzvali svojich občanov, aby uviedli svoju národnosť, lebo vedeli, že mnoho ľudí sa neidentifikovalo so svojou etnolingvistickou skupinou, ale so štátom, v ktorom mali štátne občianstvo.

ny štátnych orgánov (t. j. komunistického režimu), aby sa identifikovali ako karpatskí Rusini. Z tohto dôvodu máme relatívne spoľahlivé údaje sčítania ľudu z obdobia pred prvou svetovou vojnou, konkrétne rakúsko-uhorské sčítania ľudu z rokov 1900 a 1910, na základe ktorých je určené územie Karpatskej Rusi v tejto štúdii.³

Pred prvou svetovou vojnou bola Karpatská Rus súčasťou rakúsko-uhorskej monarchie, konkrétne dvoch častí tohto štátu. Rusini žijúci na západných svahoch Karpát (Lemkovská oblasť) boli pod správou rakúskej provincie Halič; a tí, ktorí žili na južných svahoch (Prešovská oblasť⁴, Podkarpatská Rus a Maramureš), boli obyvateľmi niekoľkých žúp severovýchodnej časti Uhorského kráľovstva. Podľa dnešných hraníc sa Karpatská Rus nachádza na relatívne malých susedných oblastiach štyroch štátov: juhovýchodné Poľsko (Lemkovská oblasť), severovýchodné Slovensko (Prešovská oblasť), západná Ukrajina (Zakarpatská oblasť) a severostredné Rumunsko (Maramurešská oblasť) – pozri Mapa.

Otázka karpatskorusínskej autonómie

Požiadavky ohľadom autonómie Rusínov sa datujú do roku 1848, keď sa Habsburgovcami ovládané Rakúske cisárstvo otriasalo revolúciami a občianskou vojnou.⁵ Najväčšia hrozba pre ríšsku vládu prišla z východnej časti ríše, z Uhorska, ktoré vyhlásilo nezávislosť. V tej dobe vedúca osobnosť karpatských Rusínov, politický aktivista Adolf Dobriansky, ktorý bol bankským inžinierom, sa postavil proti maďarskej revolúcii a zostal lojalný k cisárovi. Po porážke Uhorska sa ocitol na čele delegácie Rusínov žijúcich v rakúskej časti monarchii, ktorá v októbri 1849 vypracovala memorandum pre cisára. Memorandum vyzývalo na vytvorenie autonómneho regiónu, ktorý by zahŕňal územie obývané nielen karpatskými Rusínmi, ale všetkými Rusínmi (oficiálne nazývanými Ruténmi) v rámci rakúskej ríše, čiže územie východného Haliča a Bukoviny v Rakúsku, Prešovskej oblasti a Podkarpatskej Rusi v Uhorsku. Habsburgovci však neboli pripravení na reštrukturalizáciu svojho impéria a na znamenie porozumenia a lojality voči cisárovi Dobriansky stiahol späť toto prvé memorandum. Do niekoľkých týždňov (19. októbra), tentoraz to bola len delegácia karpatských Rusínov, boli späť vo Vied-

-
- 3 Pozri MAGOCSI, Paul Robert. Mapping Stateless Peoples : The East Slavs of the Carpathians. In *Canadian Slavonic Papers*, 1998, roč. 39, č. 3-4, s. 301-334 – preklad v slovenčine MAGOCSI, Paul Robert. *Východní Slovania v Karpatoch*. Bratislava : Združenie inteligencie Slovenska, 2000; a mapa MAGOCSI, Paul Robert. *Carpatho-Rusyn Settlement at the Outset of the 20th Century with Additional Data from 1881 and 1806*. 3. prepracované vydanie. Erie, Pa. : Carpatho-Rusyn Research Center, 2011.
 - 4 Pojem Prešovská oblasť je tu použitý v zmysle ekvivalentu rusínskeho názvu Prešovská Rus, resp. ukrajinského názvu Prjaševščina. Vztáhuje sa na obce v severovýchodnej oblasti súčasného Slovenska, kde sa pred 2. svetovou vojnou minimálne 50 % obyvateľov označilo za Rusínov. Prešovská oblasť nikdy neexistovala ako oddelená administratívna entita a nezahŕňa samotné mesto Prešov (sídlo mnohých rusínskych kultúrnych a cirkevných inštitúcií), ktoré patrí do slovenského, nie karpatskorusínskeho etnicko-jazykového priestoru.
 - 5 Všeobecne úvod o politickom vývoji karpatských Rusínov v tomto období podali: MELNIKOVA, Irina N. *Zakarpatskaja Ukraina v revoljutsii 1848 goda*. Prešov : Kul'turnyj sojuz ukrajinsk'ych trudjaščykh, 1952, 154 s.; ŽEGUC, Ivan. *Die Nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen, 1848–1914*. Wiesbaden : Otto Harrasowitz, 1965, s. 23-52 a DANILAK, Michal. *Halyč'ki, bukovyns'ki, zakarpats'ki ukrajinci v revoljuciji 1848–1849 rokov*. Bratislava : Slovac'ke pedahohične vyd-vo, Prešov : Vidil ukrajins'koji literatury, 1972, s. 157-190.

ni, kde cisárovi predložili nové memorandum, vyzývajúc v ňom na uznanie Rusínov ako odlišnej národnosti a na vytvorenie separátnej rusínskej oblasti v severovýchodnom Uhorsku.

Po potlačení revolúcie zaviedli v Uhorsku bachovský absolutizmus a kráľovstvo spravovali priamo z Viedne. Uhorsko bolo rozdelené do piatich vojenských dištriktov, ktoré sa ďalej delili na menšie celky. Košický vojenský dištrikt mal tri menšie okruhy, z ktorých jeden mal sídlo v Užhorode, v najväčšom meste Podkarpatskej Rusi. V novembri 1849 bol Dobriansky vymenovaný za civilného komisára pre Užhorodský okruh, kde sa mu podarilo realizovať niekoľko opatrení na zlepšenie stavu svojej rodnej rusínskej kultúry. Tento okruh, nazývaný populárnejšie Rusínskym okruhom (Rusyn: Rus'kýj okruh), bol zložený z uhorských žúp: Užskej, Berežskej, Ugočskej a Marmarošskej. Hoci Užhorodský alebo Rusínsky okruh existoval len o niečo viac ako jeden rok, jeho samotná existencia vryla do myslenia miestnych občianskych a kultúrnych aktivistov názor, že karpatskí Rusíni tvoria odlišný národ, ktorí si zaslúži autonómiu.⁶

Dobriansky pokračoval v presadzovaní myšlienky rusínskej autonómie.⁷ V 60. rokoch 19. storočia on i ďalší karpatskorusínski svetskí aktivisti a zástupcovia gréckokatolíckej cirkvi sa snažili sformulovať požiadavky na ochranu kultúry.⁸ Všetky tieto snahy boli narušené v dôsledku rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867, keď sa habsburská monarchia transformovala na rakúsko-uhorskú monarchiu. Počas niekoľkých rokov, keď centralizované Uhorské kráľovstvo zavádzalo čoraz intolerantnejšiu politiku voči nemaďarským národnostiam v krajine, bola malá nádej, že by požiadavky karpatských Rusínov na akýkoľvek druh osobitného statusu boli niekedy splnené.⁹

Ďalšia fáza otázky autonómie karpatských Rusínov bola opäť späť s obdobím vážnych politických zmien, tentoraz v spojitosti s poslednými mesiacmi prvej svetovej vojny, takmer na konci roka 1918. Koncom októbra Rakúsko-Uhorsko prestalo existovať a vzniklo nezávislé Maďarsko. Pokiaľ ide o karpatských Rusínov, boli v tej dobe na stretnutiach národných rád, z ktorých každá vydala vyhlásenie vyzývajúce k ich samourčeniu v ktoromkoľvek štáte, kde budú žiť.

Roku 1917 karpatskorusínski prisťahovalci v Spojených štátoch zvolali prvé z niekoľkých verejných zhromaždení, ktoré riešilo budúce politické alternatívy pre ich eu-

6 Dobrianského činnosť týkajúca sa posilnenia autonómneho statusu Užhorodu/Rusínskej oblasti, pozri VERGUN, Dimitrij N. Opatření ministra Alexandra Bacha k ochromení karpatoruského obrození r. 1849–50. In *Zapiski naučno-izsljedovatel'skago ob'edinenija Russkago svobodnogo universiteta*, 1938, roč. 8, s. 227–240.

7 Roku 1860, keď cisárom vydaný Októbrový diplom ustanovil, aby bol uhorský parlament opätovne zvolaný, zvolený zástupca Adolf Dobriansky (ktorému nebolo umožnené, aby obsadil svoje miesto) sformuloval návrh, aby bolo Uhorské kráľovstvo rozdelené do piatich národných dištriktov, z ktorých jedným by bol karpatskorusínsky.

8 Podrobnosti o tomto období pozri MAYER, Maria. *The Rusyns of Hungary: Political and Social Developments, 1860–1910*. New York: Columbia University Press/East European Monographs, 1997, s. 28–37. ISBN 9780880333870.

9 Sám Dobriansky bol zapletený do súdneho konania za údajnú vlastizradu proti Rakúsko-Uhorsku. Po oslobodzujúcom rozsudku v roku 1882 bol nútený opustiť Uhorské kráľovstvo a nakoniec sa usadil v rakúskom meste Innsbruck, kde po celý zvyšok svojho života (do roku 1901) pokračoval vo vydávaní letákov navrhujúcich reštrukturalizáciu Rakúsko-Uhorska na základe federálnych národnostných územných celkov.

rópsku vlasť a podľa ich názoru to mala byť prinajmenšom autonómia alebo dokonca nezávislosť. Obzvlášť úspešní boli karpatskorusínski prisťahovalci v zastúpení mladého pittsburského právnika Grigorija Žatkoviča. O ich názoroch a politických požiadavkách vedeli aj najvyššie vládne elity Spojených štátov, dokonca sa dvakrát osobne stretli s prezidentom Woodrowom Wilsonom.¹⁰

Asi nie je prekvapením, že noví predstavitelia nezávislej Maďarskej republiky (Mihály Károlyi), ako aj ich nástupcovia, ktorí premenili novovzniknutú Maďarskú republiku na boľševikmi ovládaný subjekt (pod vedením Bélu Kuna), sa zúfalo snažili udržať hranice predvojnového kráľovstva. Ako súčasť tohto úsilia Maďarsko 10. decembra 1918 vyhlásilo existenciu samostatnej entity v rámci svojich hraníc s názvom Ruská Krajna.¹¹ Nový subjekt mal vlastného guvernéra menovaného v Budapešti a dočasný parlament (Sojm) zložený z miestnych rusínskych aktivistov, a bol zvolaný vo februári 1919. Parlament ešte existoval niekoľko týždňov po tom, čo sa maďarskí boľševici dostali v apríli k moci, a počas tohto obdobia bol vyhlásený návrh ústavy pre Ruskú Krajnu.¹² Politická konštelácia povojnovej Európy nebola priaznivo naklonená Maďarsku, ktoré víťazní spojenci považovali za jednu z porazených mocností, a preto si zaslúžila trest za to, že bola súčasťou porazeného Rakúsko-Uhorska.

Medzitým vodcovia karpatských Rusínov schádzajúc sa od novembra 1918 do mája 1919 na zasadnutiach rôznych národných rád diskutovali o rôznych politických riešeniach: ostať v rámci Maďarska; únií s Ruskom, Ukrajinou alebo Československom, resp. o nezávislosti. Predstavitelia prisťahovalcov v Spojených štátoch, povzbudzovaní samotným prezidentom Wilsonom, v referende v novembri 1918 hlasovali za pripojenie sa k Československu s tým, že ich vlasť, Rusínia (Rusínsko) bude tvoriť jednu z troch častí Česko-slovensko-rusínskej federatívnej republiky (*Čecho-Slovensko-Rus'ka respublika*).¹³ Preto sa vodcovia karpatských Rusínov, aj ako zástupcovia svojich bratov v emigrácii, stretli v Užhorode medzi 8. – 16. májom 1919, aby založili Centrálnu rusínsku národnú radu, ktorá vyhlásila dobrovoľnú úniu s novým Československom.¹⁴

10 O jednotlivých národných rádoch a politických návrhoch na konci prvej svetovej vojny, pozri MAGOCSI, Paul Robert. The Rusyn Decision to Unite with Czechoslovakia. In *Slavic Review*, 1975, roč. 34, č. 2, s. 360-381 a MAGOCSI, Paul Robert. The Political Activity of Rusyn-American Immigrants in 1918. In *East European Quarterly*, 1976, roč. 10, č. 3, s. 347-365.

11 Literatúra o Ruskej Krajne je zriedkavá, pozri BOTLIK, József. *Közgazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*, Vol. I: 1918–1945. Nyíregyháza : Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke/Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 2005, s. 73-137; z predošlej, hagiografiám podobnej sovietsko-marxistickej literatúry o niekoľkých týždňoch, keď komunistický režim na čele s Bělom Kunom vládol „sovietskej“ Ruskej Krajne patriacej Maďarsku: SPIVAK, Borys – TROJAN, Mychajlo. *40 nezabudnutých dní: z istoriji borot'by za Vladu Rad na Zakarpatti v 1919 roci*. Užhorod : Karpaty, 1967, 122 s.

12 “Konstytutsiia Rus'koji Krajiny”. In *Rus'ka pravda* (Mukačevo). 12. apríla 1919. Je zaujímavé, že do územia navrhovanej autonómnej Ruskej Krajne mali byť zahrnuté Rusínmi obývané časti piatich žúp na Podkarpatskej Rusi a v Prešovskej oblasti – od východu na západ: Marmarošská, Berežská, Užská, Zemplínska a Šarišská.

13 To bol názov používaný v dobových zdrojoch. Pozri článok pod rovnakým názvom *Rus'ka krajna*. (Užhorod), 12. februára 1919, s. 2.

14 *Protokoly obščago sobranija podkarpatskich russkich rad i pryvkh 5-ti zasidaniij Central'noj Russkoj Narodnoj Rady*. Užhorod : b.v., 1919.

Zaujímavé je, že v rovnakom období – a prvýkrát vo svojej histórii – sa karpatskí Rusíni žijúci na severných svahoch hôr v Lemkovskej oblasti (územie v Haliči na západ od rieky San obývané Rusínmi-Lemkami) stali tiež politicky aktívni. Odmietli poľské požiadavky týkajúce sa ich územia a na konci roka 1918 vyhlásili dve lemkovsko-rusínske republiky: prvú v novembri (v Komanči) a druhú v decembri (vo Florynke).¹⁵ Prvá „republika“ trvala len niekoľko týždňov, ale druhá takmer šesťnásť mesiacov. Lemkovskí Rusíni, ktorí sa stretli vo Florynke a potom v Gorliciach si spočiatku priali zjednotiť sa s budúcim demokratickým Ruskom, ale ich vodcovia sa na konci roka 1918 spojili s karpatskými Rusínmi žijúcimi na juhu a podporili myšlienku pripojenia sa k Československu. V skutočnosti, lemkovskí Rusíni boli tí, ktorí ako prví vymedzili hranice „štátu“ Karpatská Rus (vrátane Lemkovskej oblasti, Prešovskej oblasti, Podkarpatskej Rusi a Maramurešskej oblasti), a tieto v petíciách (s mapami) predložili Parížskej mierovej konferencii.¹⁶ Keď sa však predstavitelia karpatských Rusínov stretli v Užhorode v máji 1919, formálne zamietli žiadosť, aby sa Lemkovská oblasť stala súčasťou „Karpatskorusínskeho štátu“ v rámci Československa. V dôsledku toho lemkovskí Rusíni boli nútení zachovať svoju „nezávislú“ Lemko-rusínsku národnú republiku (*Ruska národná respublika Lemkiv*) pozdĺž severných svahoch Karpát až do tej doby, kým bola zrušená poľskými orgánmi na začiatku roka 1920.

Hoci sa Československo nestalo federálnym štátom troch rovnoprávných slovenských národností, ako to predpokladali karpatskí Rusíni, no predsa ich územie malo osobitné postavenie a oficiálne sa nazývalo Podkarpatská Rus.¹⁷ Československí delegáti navrhli na Parížskej mierovej konferencii zaviesť článok 10 do mierovej zmluvy uzatvorenej v Saint Germain-en-Laye v septembri 1919 s tým, že „*Rutenskému územiu na juhu od Karpát*“ bude udelená „*najvyššia miera autonómie zlučiteľná s jednotou československého štátu*“.¹⁸ Táto formulácia bola potvrdená aj v Trianonskej mierovej zmluve uzavrenej s Maďarskom v roku 1920 a bola zakotvená v československej ústave vyhlásenej vo februári 1920. Ani jeden z týchto dokumentov však neuvádzal žiadne hranice pre navrhované autonómne „Ruténske územie“. Navyše, po celú dobu existencie Československej republiky (1918 – 1939), karpatskí Rusíni zostali administratívne rozdelení – štyri pätiny z nich žili na Podkarpatskej Rusi (v roku 1921 to bolo 372 500 ľudí)

15 Najpodrobnejší popis lemkovských republik sa nachádza v knihe HORBAL, Bogdan. *Działalność polityczna Lemków na Łemkowszczyźnie, 1918–1921*. Wrocław : Arboretum, 1997, 187 s.

16 BESKID, Antony – SOBIN, Dimitry. *The Origin of the Lems : Slavs of Danubian Provenance – Memorandum to the Peace Conference Concerning Their National Claims*. Prešov : Národná rada karpatských Rusínov, 1919, 23 s. Pozri tiež HORBAL, Bogdan. *Sprawa łemkowska na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku*. In *Wrocławskie Studia Wschodnie*, 2004, roč. 8, s. 139-162. ISBN 9788386308224.

17 O komplexnom právnom vzťahu Podkarpatskej Rusi ku zvyšku Československej republiky pozri PEŠKA, Zdeněk. Ústava Podkarpatské Rusi. In *Bratislava: časopis Učené spoločnosti Šafaříkovej*, 1929, roč. 3, č. 2, s. 327-334, separátne Praha : Státní tiskárna, 1929, 12 s. a PEŠKA, Zdeněk. Podkarpatská Rus. In HÁCHA, Emil a kol. (ed.). *Slovník veřejného práva československého*. Brno : Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 107-115.

18 Ostatné ustanovenia Saintgermainskej zmluvy požadovali regionálne národné zhromaždenie a guvernéra zodpovedného za jazykové, vzdelávacie a náboženské záležitosti (článok 11); o vymenovaní úradníkov z miestneho obyvateľstva (článok 12) a o zvolených zástupcoch do národného parlamentu (článok 13). *Traité entre les Principales Puissances Alliées et Associées et la Tchécoslovaquie*. Paris : b. v., 1919.

a zostávajúca jedna pätina v rámci slovenskej správy v župách Spiš, Šariš a Zemplín (85 600).¹⁹

A čo bolo to zvláštne postavenie, ktoré československý režim vyčlenil pre Podkarpatskú Rus? Provincia mala svojho vlastného guvernéra (prvým bol rusínsko-americký občiansky aktivista Grigorij Žatkovič), ktorý bol menovaný československým prezidentom. Rusínsky jazyk sa stal úradným jazykom popri češtine. V priebehu roku 1918, keď Žatkovič rokoval s československými exilovými predstaviteľmi v Amerike, predpokladal, že autonómia bude zavedená ihneď, že regionálny parlament (Sojm) bude zvolaný a bude mať kontrolu nad miestnym rozpočtom a že Rusínmi obývané územia „dočasne“ pod slovenskou správou v Prešovskej oblasti budú spojené s Podkarpatskou Rusou.²⁰ Všetky tieto požiadavky však boli pozastavené československými orgánmi, ktoré argumentovali, že obyvatelia Podkarpatskej Rusi ešte nie sú pripravení vládnuť si sami. Frustrovaný Žatkovič odstúpil na začiatku roka 1921, vrátil sa do Spojených štátov, zatiaľ čo predstavitelia karpatských Rusínov začali kampaň (vrátane petícií Spoločnosti národov a intervencií rusínskych poslancov a senátorov v československom parlamente). Všetky tieto akcie boli zamerané na protest voči nechote československých vládnučích kruhov poskytnúť sľúbenú autonómiu.²¹

19 Otázka autonómie Podkarpatskej Rusi v tej dobe vyvolala veľký záujem v niekoľkých európskych krajinách: ZAWADOWSKI, Zygmunt. *Ruś podkarpacka i jej stanowisko prawno-polityczne*. Warsaw : Zakłady graficzne Straszewiczów, 1931, 80 s.; MARTEL, René. *La Ruthénie subcarpathique*. Paris : Paul Hartman, 1935, 188 s.; MACARTNEY, C. A. Ruthenia. In *Hungary and Her Successors : The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919–1937*. London; New York; Toronto : Oxford University Press; Royal Institute of International Affairs, 1937, s. 200-250; SCRIMALI, Antonio. *La regione autonoma della Ruthenia dopo il Trattato di San Germano*. Palermo : Libreria Pampalone, 1938, 122 s.; BALLREICH, Hans. *Karpatenrussland: ein kapitel tschechischen Nationalitätenrechts und tschechischen Nationalitäten Politik*. Heidelberg : Carl Winter, 1938, 103 s. Po celú dobu sovietskej komunistickej vlády a jej vplyvu v strednej a východnej Európe (1945 – 1989) pozitívny aspekt Podkarpatskej Rusi a jej vzťah k Československu bol tabu. Týmto vzťahom sa zaoberali iba autori žijúci na Západe (medzi inými Walter Hanak, Petro Stercho, Vikentii Shandor, Paul Robert Magocsi). Po radikálnej zmene politického prostredia v roku 1989 sa objavilo viacero monografií týkajúcich sa tejto témy od odborníkov pracujúcich v postkomunistických štátoch, ako Slovensko, Česká republika, Ukrajina, Maďarsko a Rusko: ŠVORC, Peter. *Zakliata krajina : Podkarpatská Rus, 1918 – 1946*. Prešov : Universum, 1996, 128 s. ISBN 9788096700165; rozšírené české vydanie: *Zakletá zem : Podkarpatská Rus, 1918–1946*. Praha : Lidové noviny, 2006, 318 s. ; MOSNÝ, Peter. *Podkarpatská Rus: nerealizovaná autonómia*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2001, 216 s. ISBN 978 807 106 7542; BOLDYŽAR, Mychajlo – MOSNI, Peter. *Deržavno-pravovyyj status Zakarpattja (Pidkarpats'koji Rusi) v skladi Čechoslovaččyny*. Užhorod : Užhorod's'kij nacional'nyj universytet, 2002, 240 s.; BOTLIK, József. *Közgazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján, Vol. I: 1918–1945*. Nyíregyháza : Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke/Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 2005, s. 138-243; ŠEVČENKO, Kirill. *Rusiny i mežvojennaja Čechoslovakija*. Moskva : Modest Kolerov, 2006, 268 s. ISBN 9785911500016; PUŠKAŠ, Andrej. *Civilizacija tli varvarstvo : Zakarpat'e, 1918–1945*. Moskva : Evropa; Institut slavjanovedenija Rossijskoj akademii nauk, 2006, s. 65-160. ISBN 9785973900830.

20 Spočiatku sa „dočasne“ hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou nachádzali pri rieke Uh. Roku 1928 boli hranice mierne posunuté na západ, čím sa zvýšil počet karpatských Rusínov na Podkarpatskej Rusi o niekoľko tisíc.

21 Medzi memorandami písanými alebo inšpirovanými Žatkovičom po jeho návrate do Spojených štátov boli: *Expose dr.G. I. Žatkoviča, bývsého gubernatora Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi*. Homestead, Pa. : Rusin Information Bureau, 1921, 43 s.; YUHASZ, Michael. Sr. *Wilson's Principles in Czechoslovak Practice : The Situation of the Carpatho-Russian People under the Czech Yoke*. Homestead,

V 30. rokoch 20. storočia predstavitelia rusínsky orientovanej autonómnej strany (Ivan Kurtjak) a rusko-orientovanej nacionalistickej strany (Štefan Fencik) predložili do parlamentu návrhy zdôrazňujúce špecifické požiadavky na autonómiu Podkarpatskej Rusi.²² Nakoniec sa vedúci predstavitelia inak konkurenčnej proruskej a proukrajinskej národnej orientácie rozhodli spojiť svoje sily a obnoviť Centrálnu ruskú (t. j. rusínsku) národnú radu, zastrešujúcu politickú inštitúciu, ktorá takpovediac umierala už od prvých rokov československej vlády. Roku 1936 Rada predložila československej vláde návrh „ústavy“ autonómnej Podkarpatskej Rusi. Okrem iných záležitostí, z 54 paragrafov pozostávajúcom návrhu zopakovali základné požiadavky, ktoré predstavitelia Podkarpatskej Rusi prízvukovali odvtedy, ako sa táto oblasť stala súčasťou Československa v roku 1919: (1) zjednotenie Podkarpatskej Rusi počas jedného roka so všetkými tými obcami na Slovensku, kde žije väčšinové karpatskorusínske obyvateľstvo; (2) do šiestich mesiacov vytvorenie 45 členného národného zhromaždenia (Sojm); (3) vymenovanie štátnych úradníkov tejto oblasti len z miestnych obyvateľov, bez ohľadu na ich národnosť; (4) vymenovanie guvernéra prezidentom z troch kandidátov, ktorých navrhne autonómny parlament a ktorý pôvodom musí byť karpatským Rusinom; (5) prijatie rusínskeho jazyka za oficiálny jazyk provincie a československých vojenských síl, ktoré tam boli umiestnené.²³

Československá vláda v podstate ignorovala tieto podkarpatské ústavné návrhy a namiesto toho prijala v júni 1937 nariadenie (zákon č. 172), ktorý bol oslavovaný ako prvý krok smerom k realizácii autonómie.²⁴ Zmeny v štatúte provincie však boli minimálne, vrátane nevýrazného rozšírenia právomoci guvernéra a vytvorenia guvernérkej rady. V skutočnosti táto inštitúcia nebola nikdy zvolaná, takže skutočný správny orgán zostal rovnako ako predtým, v rukách menovaného viceguvernéra (vždy Čecha) a regionálnych správcov, z ktorých väčšina boli centrálnou vládou vyslaní Česi. Ale skôr, než to mohlo

Pa. : b. v., 1929, 61 s. Petície poslané Spoločenosti národov: *Memorandum karpato-russkago naroda, prinadležaščago dovremennu k Slovaki, napravlen k vp. deržavnym delegatam Sojuza Narodov . . . v Iano- vje (Genua), dnja 10-go aprel'ja g. 1922*. Prešov : b. v., 1922, podpísané v mene karpatskorusínskeho ľudu; KURTYÁK, Ivan. Député au Parlement Tchécoslovaque. *Pétition des Ruthènes en Tchécoslovaquie concernant l'autonomie de la Russie subcarpathique à monsieur le président du Conseil de la Société des Nations, Genève*. Užhorod, 21. VII. 1928, 12 s. Protesty a ďalšie materiály zaslané československej vláde politickými a občianskymi aktivistami na Podkarpatskej Rusi na začiatku 20. rokov sú uverejnené: HOŘEC, Jaromír (ed.). *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*. Praha : Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1997, 90 s. ISBN 9788085281491.

- 22 „Zakonoprojekt ob avtonomii Podkarpatskoj Rusi, podaet Ivan Kurtjak i tovariščii“, *Poslanecká sněmovna Národního shromáždění Republiky československé*, III. volební období, 4 zasedání, 26. XI. 1930; „Projekt deputata d-ra Stepana A. Fencika konstitucii avtonomnoi Podkarpatskoj Rusi“, *ibid.*, IV. volební období, 3. zasedání, 10. VI. 1936.
- 23 Ústavný návrh bol vydaný v dvoch jazykových verziách: ukrajinskej *Projekt zakona Central'noji rus'koji narodnoji rady pro konstytuciju avtonomnoji Podkarpats'koji Rusy*. Užhorod : Knyhopenatnja Julija Fel'dešija, 1937, 48 s. a ruskej *Zakonoprojekt Central'noj russkoj narodnoj rady o konstitucii avtonomnoj Podkarpatskoj Rusi*. Užhorod : Knigopečatnja Julija Fel'dešija, 1937, 48 s. Je zaujímavé, že tieto dva texty odhalili nevyriešené problémy medzi opozičnými národnými smermi; ukrajinské vydanie uviedlo požadovaný úradný jazyk ako *mova rus'ka (malorus'ka)*, zatiaľ čo ruské vydanie uviedlo *jazyk russkij*.
- 24 Text zákona z roku 1937 a diskusia o jeho dôsledkoch sa nachádza: PEŠKA, Zdeněk. *Nové zřízení Podkarpatské Rusi*. Praha : Orbis, 1938.

byť postupne vykonané, zasiahli Československo medzinárodné udalosti, ktoré mali zásadne zmeniť jeho osud a zároveň mali vplyv aj na otázku rusínskej autonómie.

V priebehu roku 1938 vodca nacistického Nemecka Adolf Hitler začal koordinovanú diplomatickú kampaň, ktorá vyústila do anexie susedného Rakúska (marec 1938) a viedla k rozbitiu Československa. Posledná udalosť sa odohrala na stretnutí v Mníchove 29. – 30. septembra 1938, keď sa Hitlerovi podarilo presvedčiť svojho spojenca Taliansko a svojich protivníkov Veľkú Britániu a Francúzsko o nasledujúcom: (1) povoliť Nemecku anektovanie Sudet; (2) zvolať ďalšiu konferenciu, ktorá by uspokojila maďarské územné nároky voči Československu (na Slovensku a Podkarpatskej Rusi) a (3) upraviť politickú štruktúru Československa tak, aby sa realizovalo autonómne postavenie dvoch východných častí krajiny – Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

A opäť, keď sa začala rysovať medzinárodná kríza v strednej Európe, rusínska autonómia sa stala bodom pozornosti (tentokrát to bol záujem nacistického Nemecka). Preto 9. októbra 1938, v rámci okliešteného Československa, Podkarpatská Rus dostala prvú autonómnu vládu s trojčlenným kabinetom. Na druhý den začalo v Prahe rokovanie o zostavení autonómnej vlády Podkarpatskej Rusi, ktorá v nasledujúcich dňoch začala fungovať na čele s premiérom Andrejom Bródym.²⁵ O niekoľko týždňov neskôr bol tento kabinet československými úradmi rozpustený (obvinenie Bródyho pre promaďarské aktivity) a nahradili ho kabinetom na čele s Augustinom Vološinom. Jedným z hlavných cieľov Vološina bolo, aby preukázal svoju lojalitu k Československu a zároveň zaviedol ukrajinskú národnú orientáciu vo všetkých oblastiach života na Podkarpatskej Rusi. Vološin a jeho stúpenci začali nazývať región Karpatskou Ukrajinou na základe svojho presvedčenia, že miestne východné slovanské obyvateľstvo tvorí vetvu ukrajinskej národnosti. Nová československá ústava (22. novembra 1938) i ďalšie nariadenia poskytli záruky ohľadom podkarpatskej samosprávy, definovali rozdelenie moci a záväzky voči centrálnej vláde v Prahe a vyzvali na uskutočnenie volieb do regionálneho parlamentu (Soim). V skutočnosti československé sľuby ohľadom autonómie Podkarpatskej Rusi z roku 1919 boli splnené o dve desaťročia neskôr v dôsledku Mníchovskej dohody.²⁶

25 Klasické štúdie o autonómii (z proukrajinského pohľadu) sú: STERČO, Petro. *Karpato-ukrajinská deržava: do istoriji vyzvol'noji borot'by karpats'kich ukrajinciv u 1919–1939 rokach*. Toronto : Naukove tovarystvo im. T. Ševčenka, 1965, 288 s.; nové vydanie (Lviv: Za vil'nu Ukrajinu, 1995, 288 s.) – rozšírená a upravená anglická verzia: STERČO, Petro G. *Stercho, Diplomacy of Double Morality : Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine, 1919–1939*. New York : Carpathian Research Center, 1971, 520 s. Sovietskymi marxistickými autormi bol takmer polstoročie odmietaný „fašistický“ a „bábkový režim“ v službách nacistického Nemecka. Ale týchto pár mesiacov trvajúcej autonómnej Karpatskej Ukrajiny sa stalo v nezávislej Ukrajine po roku 1991 predmetom mnohých konferencií, verejných osláv a publikácií, vrátane encyklopedickej práce, ktorá sa snaží vysporiadať so všetkými aspektmi existencie „štátu“: VEGEŠ, Mykola M. et al. *Vony boronyly Karpats'ku Ukrajinu*. Užhorod : Karpaty, 2002, 712 s. ISBN 9789666710027. Editorom tejto práce, ako aj početných štúdií o období autonómie Karpatskej Ukrajiny je Mykola M. Vegeš. Medzi inými pozri VEGEŠ, Mykola. *Karpats'ka Ukrajina: dokumenty i fakty*. Užhorod : Karpaty, 2004, 432 s. ISBN 9789666710706 a luxusné vydanie: VEGEŠ, Mykola – TOKAR, Marian. *Karpats'ka Ukrajina na šljachu deržavotvorenja*. Užhorod : Karpaty, 2009, 448 s. ISBN 9789666712014.

26 O zmenách v štruktúrálnej a právnych vzťahoch Podkarpatskej Rusi k oklieštenému Československu po novembri 1938: SHADOR, Vincent. *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century : A Legal and Political History*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press; Ukrainian Research Institute, 1997, s. 67-126.

Ako sa ukázalo, autonómnej Karpatskej Ukrajine bolo súdené existovať iba niekoľko mesiacov, keďže 15. marca 1939 Hitler odstránil aj to, čo ostalo z Československa. Čechy a Morava boli začlenené ako spoločný protektorát do nacistického Nemecka, do Tretej ríše. Slovensko mohlo ako blízky spojenec nacistického Nemecka vyhlásiť svoju nezávislosť, zatiaľ čo Podkarpatská Rus/Karpatská Ukrajina po vyhlásení svojej nezávislosti, ktorá trvala jeden symbolický deň (15. marec 1939) bola so súhlasom Hitlera pripojená k Maďarsku.²⁷

Otázka rusínskej autonómie ale nezmizla. Tí miestni lídri, ktorí podporovali návrat maďarskej vlády (medzi inými Andrej Bródy, Štefan Fencik, Alexander Il'nickij) boli pozvaní do maďarského parlamentu, kde podali návrhy na autonómne územie nazývané Podkarpatské vojvodstvo (po maďarsky: *Kárpátaljai vajdaság*) alebo jednoducho Podkarpatsko (po maďarsky: *Kárpátalja*).²⁸ O návrhoch sa konala aj diskusia, ale žiadna autonómia na území, ktoré sa v priebehu vojny nazývalo Podkarpatské územie (po maďarsky: *Kárpátaljai terület*) nebola realizovaná.

Keď v septembri a októbri 1944 dorazila na Podkarpatskú Rus sovietska armáda, bolo jasné, že Stalin nemá v úmysle rešpektovať dohody uzavreté s jeho spojencami počas vojny, ktoré podporovali obnovenie Československa a jeho predmníchovských hraníc (vrátane Podkarpatskej Rusi). Namiesto toho dôstojníci bezpečnostnej služby sovietskej armády spolu s miestnymi podkarpatskými komunistickými aktivistami zorganizovali 26. novembra 1944 v Mukačeve prvý kongres ľudových výborov, ktorý vyzval na „znovuzjednotenie“ toho, čo sa nazývalo Zakarpatská Ukrajina s jeho „sovietsko-ukrajinskou vlasťou“, teda so Sovietskym zväzom. Počas prechodného obdobia (október 1944 – jún 1945), Zakarpatská Ukrajina v podstate fungovala ako „nezávislá“ územná jednotka riadená dekrétmi vydávanými sedemnásťčlennou Národnou radou (*Narodna rada Zakarpats'koji Ukrajiny*).²⁹

Ešte predtým, než bol v júni 1945 formálnou zmluvou s Československom potvrdený akt „znovuzjednotenia“, otázka rusínskej autonómie sa opäť vynorila, tentoraz vďaka sovietskym orgánom. V novembri 1944 hlavní predstavitelia pravoslávnej cirkvi v regióne (vrátane rešpektovaného arcikňaza Alexija Kabaljuka a podpredsedu Zakarpatskej národnej rady Petra Lintura) zaslali Stalinovi petíciu, vyzývajúcu ho, aby uznal autonómnu Karpatskoruskú sovietsku republiku (po rusky: *Karpatorusskaja Sovetskaja Respublika*). Navrhovaná Karpatskoruská republika mala pozostávať nielen z celého Zakarpatska, ale

27 Vyhlásenie z 15. marca 1939, hoci provizórne, sa nestalo predmetom pozitívnej analýzy odborníkov postkomunistického Zakarpatska. Deň bol transformovaný na príležitosť pre výročné oslavy na národnej úrovni, a to obzvlášť počas obdobia, keď bol prezidentom Viktor Juščenko, pričom „nezávislosť“ tohto regiónu z roku 1939 je považovaná za čestného predchodcu vlastnej nezávislosti Ukrajiny dosiahnutej v roku 1991.

28 O rôznych návrhoch autonómie pozri TILKOVSKY, Loránt. *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1967, s. 145-254; BOTLIK, ref. 19, Vol. II, s. 44-58; PUŠKAŠ, ref. 19, s. 311-334; BARAN, Oleksandr. Problema zakarpats'koji avtonomiji v Uhorščyni v 1939-41 rr. In MARKUS', Vasyl' – CHUDANYČ, Vasyl' (eds.). *Zakarpattja pid Uhorščynoju, 1939–1944*. New York; Chicago; Užhorod : Gražda-Karpaty, 1999, s. 49-63. ISBN 9789667112233.

29 O podivnom postavení Zakarpatskej Ukrajiny, ktoré niektorí súčasní karpatskorusínski národní aktivisti nazývajú nezávislým „štátom“, pozri POP, Ivan. Transcarpathian Ukraine/Zakarpats'ka Ukrajina. In MA-GOCSI, Paul Robert – POP, Ivan (eds.). *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. 2. prepracované vydanie. Toronto; Buffalo; London : University of Toronto Press, 2005, s. 496-497.

aj z územia nachádzajúceho sa na západ až k rieke Poprad v blízkosti Tatier na severe stredného Slovenska, a na juhu až po mesto Debrecín v severovýchodnom Maďarsku. Navrhovatelia očakávali, že toto územie by sa pripojilo k Sovietskemu zväzu ako samostatný subjekt a nie ako súčasť sovietskej Ukrajiny. Žiadosť ostala nevypočutá, keďže v Moskve predtírali, že nepotrebujú ešte jednu „republiku“ v rámci Sovietskeho zväzu, a to ešte takú, ktorej navrhované hranice by siahali až do Slovenska a Maďarska.³⁰ Okrem toho, rusofilský aspekt žiadosti (Lintur a Kabaljuk verili, že karpatskí Rusíni sú vetvou ruskej národnosti) sa nehodil do oficiálneho sovietskeho zdôvodnenia na znovuzjednotenie, ktoré bolo založené na „dobrovoľnej túžbe Zakarpatsko-ukrajinského ľudu“ spojiť sa „s ich Veľkou Matkou, sovietskou Ukrajinou“.³¹

Je zaujímavé si tiež uvedomiť, že počas obdobia politickej zmeny v rokoch 1944–1945, keď *de facto* Zakarpatská Ukrajina nebola súčasťou ani Československa, ani Sovietskeho zväzu, bezprostredne susediaci karpatskí Rusíni zopakovali túžbu byť súčasťou zjednotenej domoviny Karpatská Rus, ktorá by mala samosprávu. Preto reprezentatívny orgán na Slovensku žijúcich Rusínov, takzvaná Ukrajinská národná rada Prjaševščíny (t. j. Prešovskej oblasti) prijala 1. marca 1945 uznesenie, v ktorom požiadala sovietskú vládu o to, že „keď sa bude riešiť otázka Zakarpatskej Ukrajiny, nech nezabudnú, že v Prešovskej oblasti tiež žijú Ukrajinci, ktorí sú pokrvní bratia tých, ktorí žijú na Zakarpatskej Ukrajině“.³² Tento zjavný návrh zjednotiť Prešovskú oblasť so sovietskou Ukrajinou sa nepáčil slovenským vedúcim predstaviteľom (tak komunistickým, ako aj nekomunistickým) a žiadosť nakoniec stiahli. V rovnakom čase v meste Sighet na severe stredného Rumunska vytvorili karpatskí Rusíni národnú radu, ktorá 4. februára 1945 prijala rezolúciu vyzývajúcu svojich delegátov, aby „naďalej pokračovali v boji za zjednotenie Marmarošskej oblasti so sovietskou Ukrajinou“.³³ Sovietske orgány takmer okamžite dali na vedomie, že nemajú záujem o – aj keď mierne – rozšírenie hraníc svojej krajiny, smerom na karpatskými Rusínmi obývanú Maramurešskú oblasť Rumunska.³⁴

Zatiaľ čo sovietska politika bola proti akýmkoľvek ďalším zmenám hraníc s jej západnými susedmi, u všetkých, z ktorých sa nakoniec stali bratskí komunistickí spojenci, pretrvávala túžba pre nejaký druh autonómie. Bolo tomu tak aj medzi karpatskými Rusínmi v Prešovskej oblasti na severovýchodnom Slovensku. Do jedného roka po komunistickom prevrate v Československu (február 1948), karpatskorusínski aktivisti

30 Tento málo známy incident nebol medializovaný až kým ho nezverejnili miestne zakarpatské noviny v roku 1995; celý text petície bol neskôr uvedený v DOVHANYČ, Omeljan et al. (ed.). *Vozz'jednannja: zbirnyk archyvných dokumentiv i materialiv pro vozz'jednannja Zakarpattja z Radjans'koju Ukrajinuju*. 2. prepracované vydanie. Užhorod : Vyd. Zakarpattja, 2000, dok. 15, s. 45-48. ISBN 9789667703103.

31 Tieto vety sú čerpané z *Manifestu prvého zjazdu ľudových výborov Zakarpatskej Ukrajiny*, ktorý sa konal v Mukačeve 26. novembra 1944. DOVHANYČ, ref. 30, dok. 28, s. 70-73.

32 Citované z dokumentu Protokol peršoho z'jizdu delehativ ukrajins'kykh sil i okruhiv Prjašivščiny. In VANAT, Ivan. *Materialy do istoriji Ukrajin's'koji narodnoji rady Prjašivščiny, 1945–1952*. Prešov : EXCO, 2001, dok. 7, s. 39. ISBN 9788089022076.

33 Citované z dokumentu Protokol persoho z'jizdu narodnych komitetiv Maramoros'koji okruhy. In DOVHANYČ, ref. 30, dok. 71, s. 160.

34 O tejto málo známej udalosti týkajúcej sa hraníc sovietskej sféry po druhej svetovej vojne pozri VEGEŠ, Mykola M. – HORVAT, Ljuba. *Narysy istoriji ukrajinciv Maramoroščiny (Rumunija) v 1918–1945 rokach*. Užhorod : Užhorod's'kyj deržavnyj universytet, 1998, s. 72-82.

predložili novej komunistickej vláde dva návrhy týkajúce sa problematiky autonómie. Prvý (november 1948) formuloval predseda Ukrajinskej národnej rady v Prešove Ivan Rohaľ-II'kiv, ktorý žiadal obmedzené kultúrne a jazykové záruky pre „ukrajinských“ obyvateľov Slovenska. Konkrétne ich mali určiť komunistické orgány Československa. Druhý návrh (január 1949), predložený miestnym funkcionárom komunistickej strany v meste Humenné Štefanom Bunganičom, vyzval na vytvorenie Karpatoruskej [ukrajinskej] autonómnej oblasti s vlastnou riadiacou štruktúrou zodpovednou za vzdelávacie, kultúrne, sociálne, zdravotné, poľnohospodárske a finančné záležitosti.

Pokiaľ ide o problematiku národnostnú otázku, Bunganič ponechal otvorenú možnosť autoritám autonómnej oblasti, aby rozhodli, či sa spoja s ukrajinskou národnosťou, alebo vytvoria odlišnú východnú slovanskú karpatskorusínsku národnosť. Nakoniec komunistickí predstavitelia Československa odmietli akúkoľvek myšlienku územnej autonómie a počas niekoľkých ďalších rokov prevládal názor, že miestni obyvatelia boli a aj naďalej by mali byť uznávaní ako Ukrajinci.³⁵

Podobné postoje pretrvávali aj medzi komunistickými orgánmi v susednej Podkarpatskej Rusi, ktorá bola pod názvom Zakarpatská Ukrajina formálne postúpená Sovietskemu zväzu v júni 1945. Nasledujúce polstoročie (1945 – 1991) autonómia alebo akákoľvek iná miestna politická iniciatíva zo strany Zakarpatska³⁶ v Moskvu ovládanom centralizovanom Sovietskom zväze jednoducho neprichádzala do úvahy. Avšak v sedemdesiatych rokoch sa v regióne „zrodilo“ niekoľko politických a náboženských disidentov, z ktorých niektorí (Jurij Badzo, Josyp Terelja) zohrali významnú úlohu v ukrajinskom disidentskom hnutí.³⁷

Záujem obyvateľstva v regióne vzbudil učiteľ Pavlo Kampov, ktorý v roku 1970, na dvadsiate piate výročie „znovuzjednotenia“ Zakarpatska so Sovietskym zväzom, napísal politický traktát s názvom *25 rokov nádeje a sklamania*. V traktáte vyzval svoj ľud, aby sa „prebudil z hlbokého spánku“ a vstúpil do boja za obnovenie „republiky Podkarpatská Rus“ a „oddelil ju od Sovietskeho zväzu“.³⁸ Okamžité zatknutie a odsúdenie Kampova, ktorý bol tiež členom takzvanej Strany za národnú obnovu Podkarpatskej Rusi, v zárodku udusilo akékoľvek potenciálne hnutie za politickú zmenu. Aj tieto fakty však svedčia o tom, že predstavy o autonómii Podkarpatskej Rusi boli živé aj v sovietskych časoch.³⁹

35 Podrobnosti pozri BAJCURA, Ivan. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 109-117.

36 Dňa 1. januára 1946, v priebehu niekoľkých mesiacov po anexii, sovietske úrady zmenili postavenie a názov Zakarpatskej Ukrajiny (samosprávna entita od novembra 1944 do júna 1945) na Zakarpatskú oblasť; to znamená, že vznikol región ako každý iný v rámci Sovietskeho zväzu.

37 Badzo kritizoval sovietsku národnostnú politiku; Terelja prehovoril v mene potlačovanej (v tej dobe „podzemnej“) gréckokatolíckej cirkvi.

38 Tieto vety sú z obvinenia prokurátora proti Kampovovi (2. 11. 1970). Obvinenie je publikované pod pseudonymom PODKARPATS'KYJ, Petro. 25 rokov nadjji i rozčaruvan'. In KAMPOV, Pavlo. *Ridna zemle, mij prytluku i placho: spohady politv'jaznja brežnjevs'ko-andropovs'kich GULAGiv*. Užhorod: Vyd. Valerija Paďjaka, 2001, s. 87-99 a s. 100-118. ISBN 9789667838201.

39 Pokiaľ ide o Kampova, jeho trest z roku 1970 zmenili v roku 1977. Bol však znova zatknutý a odsúdený v roku 1981. Nakoniec si vydobyl pochybnú poctu jedného z posledných politických väzňov prepustených zo sovietskeho väzenia až 30. augusta 1989; to znamená až v Gorbačovovej ére.

V dôsledku obrovských politických zmien, ktoré začali postupne po roku 1985 pod vedením sovietskeho lídra Michaila Gorbačova, otázka Zakarpatskej/Podkarpatskej autonómie bola nakoniec pertraktovaná ako verejný problém. Roku 1989, keď sa Gorbačovova politika *glasnosti* konečne dostala aj do periférnych oblastí sovietskej Ukrajiny, v zakarpatskej tlači a v novovzniknutých občianskych spoločnostiach vznikla diskusia o dlho zamlčovaných témach ako „skutočná“ národná identita karpatských Rusínov a bývalé autonómne postavenie regiónu.⁴⁰

Po celej Ukrajine sa intenzívne diskutovalo o otázke autonómie. Konkrétne sa naložovali otázky typu: stane sa krajina suverénnym štátom; ak áno, bude unitárnym alebo federálnym štátom zloženým z historických regiónov s veľkou mierou autonómie? V tom čase založené Združenie karpatských Rusínov v Zakarpatsku vydalo v septembri 1990 memorandum, v ktorom vyzvalo sovietskeho prezidenta Michaila Gorbačova a Najvyšší sovietsky ZSSR transformovať Zakarpatsko na „*autonómnu republiku Podkarpatská Rus*“.⁴¹ Niekoľko mesiacov od tejto výzvy sa Zakarpatská regionálna rada rozhodla posúdiť návrh načrtnutý v memorande.

V dôsledku vyhlásenia ukrajinskej nezávislosti 24. augusta 1991, následné prípravy národného referenda o tejto otázke a prezidentské voľby, ktoré sa mali konať 1. decembra, zintenzívnili diskusiu o zakarpatskej autonómii.⁴² V októbri Zakarpatská oblastná rada vymenovala komisiu, ktorá mala preštudovať otázku autonómie.⁴³ Na čele s uznávaným zakarpatským historikom profesorom Ivanom Hrančakom komisia s prihliadnutím na historický precedens a odlišné kultúrne i ekonomické charakteristiky regiónu odporučila, aby sa Zakarpatsko snažilo získať autonómne postavenie, ale v rámci nového štátu, t. j. Ukrajiny. V rovnakom čase rôzne organizácie spolu so Združením karpatských Rusínov, ktoré iniciovalo požiadavku autonómie, vypracovali výzvu na uznanie odlišnej národnosti karpatských Rusínov. V dôsledku toho sa otázka autonómie stala viac problémom etnolingvistickej (t. j. karpatskorusínskej národnej) identity ako zakarpatského územného regionalizmu.

40 Diskusia sa začala päťdielnym článkom profesora Čučku v *Zakarpatskej pravde*: ČUČKA, Pavlo. Kak rusyny stali ukraincami. In *Zakarpatskaja pravda* (Užgorod), 12–16. septembra 1989. Tie isté noviny, ktoré boli oficiálnym orgánom oblastnej organizácie komunistickéj strany Sovietskeho zväzu, boli vydávané po dobu jedného roka počnúc augustom 1990 a uverejňovali populárny stĺpec s názvom *Ukrajina a rusinstvo*.

41 Deklaracija Tovarystva karpats'kych rusyniv pro povernennja Zakarpats'kij oblasti statusu avtonomnoji respubliky. In *Otčyj chram* (Užhorod), september–október 1990, s. 1-2. Anglický preklad: Declaration of the Carpatho-Rusyns Concerning Restoration of the Transcarpathian Oblast to the Status of an Autonomous Republic. In *Carpatho-Rusyn American*, 1991, roč. 14, č. 1, s. 4-5.

42 Oficiálne noviny Zakarpatskej oblastnej rady *Novyny Zakarpattja* uverejnili sériu článkov v stĺpci označenom ako „Nezávislá Ukrajina a v nej status Zakarpatska“. Väčšina prispievateľov podporovala autonómiu napr.: HRANČAK, Ivan. Avtonomija: za i proty, 6. novembra 1991, s. 4-5; BOLDYŽAR, Mychajlo. Zakarpattja: pohľad u majbutnje, 13. novembra 1991, s. 4-5; HRANČAK, Ivan. Samovrjadnist': za i proty, 28. novembra 1991, s. 4-5.

43 O činnosti Zakarpatskej oblastnej rady a rajónnych rád v týchto kritických mesiacoch, pozri HAVROŠ, Oleksandr. Avtonomija Zakarpattja: narodnyj samovyjav čy njomenklaturnyj putč? In *Ji*, 2001, č. 23: Federatyvna respublika Ukrajina, 7 s.; PIPAŠ, Volodymyr. *Fenomen rehional'noho separatyizmu v Zakarpattji*. Mukačevo : Karpats'ka veža, 2009, s. 21-32 a spomienky hlavného predstaviteľa Zakarpatskej oblastnej rady v tej dobe, VOLOŠČUK, Mychajlo. In *Rusyns'ka rodyna*, č. 3[3], 7. novembra 2009, s. 6.

Desať dní pred netrepežlivo očakávaným národným referendum predseda ukrajinského parlamentu (*Verchovna Rada*) a kandidát na prezidentský úrad Leonid Kravčuk dorazil do Užhorodu na konzultáciu s predstaviteľmi Zakarpatskej oblastnej rady. Otázka autonómie bola jedným z kľúčových bodov jeho programu a preto navrhol kompromis. Kravčuk požadoval, aby sa už nešpekulovalo o možnom budúcom štátute Zakarpatska za hranicami Ukrajiny.⁴⁴

O jeho osude mala rozhodnúť jediná doplňujúca otázka, na ktorú odpovedia voliči, ktorí v rovnakej dobe rozhodnú o ukrajinskej nezávislosti a odovzdajú svoj hlas vo voľbe prezidenta krajiny. Nato prečítal doplňujúcu otázku: Prajete si, aby Zakarpatsko, v súlade s ústavou štátu, získalo štátut osobitného samosprávneho administratívneho územia ako právny subjekt v rámci nezávislej Ukrajiny, a že nebude začlenené v žiadnom inom správno-územnom subjekte?⁴⁵

Nie je atypické pre ktoréhokoľvek politika, ktorý kandiduje na úrad, že dáva sľuby. Takisto Kravčuk pred odchodom zo Zakarpatska verejne vyhlásil: ak bude obyvateľmi regiónu schválené referendum o zakarpatskej autonómii a on bude zvolený za prezidenta nezávislej Ukrajiny, predpokladá, že autonómia bude realitou behom niekoľkých mesiacov, to znamená, že na jar roku 1992.

Dňa 1. decembra 1991 zakarpatskí voliči skutočne schválili nezávislosť Ukrajiny (92 %), zvolili Kravčuka za prezidenta krajiny (58 %) a schválili požiadavku autonómie pre svoju oblasť (78 %).⁴⁶ A čo sa stalo potom? V národnom referende Ukrajina legitímne získala nezávislosť, Leonid Kravčuk sa stal ukrajinským prezidentom, ale autonómny status Zakarpatska nebol nikdy realizovaný. Problém nebol v tom, že by neexistovali návrhy týkajúce sa autonómie Zakarpatska. Okrem „oficiálneho“ návrhu Zakarpatskej oblastnej rady (navrhovala „*zvláštne samosprávne administratívne územie*“), ktorý bol predložený ukrajinskému národnému parlamentu (*Verkhovnej Rade*) začiatkom roka 1992. Svoje návrhy predložila i skupina proukrajinských intelektuálov (navrhovali „*zakarpatskú samosprávu*“), Asociácia neradikálnych demokratov (navrhovali „*Podkarpatskú republiku v rámci nezávislej Ukrajiny*“) i skupina proruských intelektuálov (navrhovali „*špeciálne samosprávne administratívne územie*“).⁴⁷

44 Od roku 1990 boli v zakarpatskej tlači uverejňované diskusie o politických zmenách i úvahy o tom, že región by sa mohol vrátiť do Československa, údajne do svojej „zlatej éry“ v medzivojnových rokoch 20. storočia. Navyše, malá, ale hlasná pravicová Republikánska strana v postkomunistickom Československu otvorene vyzvala k „návratu Podkarpatskej Rusi“. Dokonca vodca strany a československý poslanec Miroslav Sládek počas dobre spropagovanej návštevy Zakarpatska a za prítomnosti aktivistov zo Spolku karpatských Rusínov vztýčil československú vlajku. Občianske organizácie maďarskej menšiny v Zakarpatsku, ktoré sa spojili s karpatskými Rusínmi na podporu autonómie, tiež požadovali vlastnú národnú autonómnu oblasť (*Magyar Autonóm Körzet*) v juhozápadnej časti Zakarpatska a podnecovali špekulácie o tom, že časť oblasti, alebo dokonca celá Zakarpatská oblasť, môže byť pripojená k Maďarsku.

45 Bol to Kravčuk, ktorý naliehal, aby bol pojem autonómia nahradený výrazom „*osobitné samosprávne administratívne územie*“ (*specjal' na samovrjadna administratyvna terytorija*). Pozri diskusiu: GOD'MAŠ, Petr – GOD'MAŠ, Sergej. *Istorija Respubliki Podkarpatskaja Rus'*. Užgorod : Patent, 2008, s. 486-491.

46 Spôsob hlasovania v rajóne, tak pri referende, ako aj pri prezidentských voľbách, je uverejnený v tabuľkách: *Zakarpattja v etnopolityčnomu vymiri*. Kyjev : NANU; Instytut polityčnych i etnonacional'nych doslidžen' im. I. F. Kurasa, 2008, s. 661-662.

47 Plné znenie „oficiálneho“ a alternatívneho návrhu sa nachádza v *Novyny Zakarpattja*, 1. februára, 22. februára a 27. februára 1992 a *Karpats'ka Ukrajina*, 20. februára 1992.

V nasledujúcich mesiacoch a rokoch prezident Kravčuk obviňoval národný parlament Ukrajiny za otáľanie, čo sa týka otázky autonómie. Niektorí poslanci parlamentu (najmä ukrajinskí nacionalisti) a stúpenci vlády argumentovali tým, že referendum týkajúce sa autonómie Zakarpatska z 1. decembra roku 1999 bolo ilegálne, aj keď k nemu došlo v súvislosti s referendom o nezávislosti Ukrajiny a prezidentských voľieb, ktoré boli považované zjavne za legálne. Iba jeden poslanec zo Zakarpatska (komunista Ivan Myhovyč) sa pokúsil oživiť otázku autonómie v ukrajinskom parlamente, ale nebol úspešný.⁴⁸

V samotnom regióne sa karpatskorusínski aktivisti sťažovali na nesplnené sľuby týkajúce sa autonómie. S cieľom upozorniť na svoj prípad v medzinárodných kruhoch vytvorili v roku 1993 „dočasnú vládu“ pre – ako ju sami nazývali – „Republiku Podkarpatskej Rusi“. „Republika“ mala vlastný kabinet, ktorý vymenovali sami a čakajúceho premiéra, ktorý by sa ujal úradu, ak by Ukrajina údajne kapitulovala pred ich požiadavkami, alebo sa nebudaj stala nezávislým štátom.⁴⁹ Niekedy v roku 1999 tieňová vláda zanikla, čo bolo súčasťou „politickej“ dohody s miestnymi silami, ktoré vtedy podporovali prezidenta Leonida Kučmu.

Nakoniec, v decembri 2007, šesťnásť rokov po schválení referenda o autonómii zakarpatskými voličmi v roku 1991, občianske združenie s názvom Sojm podkarpatských Rusínov na čele s pravoslávnyim kňazom Dimitrijom Sydorom vyjadrilo svoje odhodlanie vyhlásiť Zakarpatsko za autonómne územie bez ohľadu na to, či to Ukrajina schváli alebo nie.⁵⁰ Na začiatku roka 2008 sa pripojila k Sojmu Národná rada podkarpatských Rusínov na čele s lekárom a poslancom Zakarpatskej oblastnej rady Jevhenom Županom a v júni 2008 sa tieto dve organizácie zišli na prvom Európskom kongrese podkarpatských Rusínov.

Počas druhého kongresu (október 2008) jeho účastníci schválili memorandum proklamujúc „obnovenie rusínskej štátnosti [ako údajne existovala v novembri 1938] vo forme Republiky Podkarpatskej Rusi“, s účinkom od 1. decembra 2008.⁵¹ Nasledujúci deň boli vymenovaní členovia vlády Republiky Podkarpatskej Rusi a jej kabinet obnovil

48 MYHOVYČ, Ivan. *Zakarpattja: na zlami epoch*. Užhorod : Vyd. Valerija Padjaka, 2008, s. 303-307 a s. 310-315. ISBN 9789663870175.

49 Nakoniec sa stal kabinet „dočasnej vlády“ verejným; jeho vedúcou postavou bol užhorodský profesor mikrobiológie Ivan Turjanycja ako predseda vlády a ministrom zahraničných vecí sa stal rodák zo slovenského regiónu Tibor Ondyk. Pozri GOD'MAŠ, ref. 45, s. 502. Fenomén „dočasnej vlády“ neostal bez povšimnutia mimo územia Ukrajiny. Jej predstavitelia, najmä profesor Turjanycja, boli pozvaní na konferenciu o „budovaní demokracie“, ktorá sa konala v Dánsku; pozri TRIER, Tom. (ed.). *Focus on Rusyns : International Colloquium on the Rusyns of East Central Europe*. Copenhagen : Danish Cultural Institute, 1999, 91 s. ISBN 9788774290940. Činnosť „dočasnej vlády“ upriamila na seba pozornosť väčšej časti verejnosti v súvislosti s článkom ASH, Timothy Garton. Long Live Ruthenia. In *New York Review of Books*, 1999, roč. 46, č. 7, s. 54-55, ktorý uverejnili v tom istom čase aj v nemeckom preklade, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, č. 66, 19. marca 1999, s. 45; a slovenský preklad, *Sme* (Bratislava), 17. apríla 1999, s. 2, a nakoniec uverejnený aj v ASH, Timothy Garton. *History of the Present : Essays, Sketches, and Dispatches from Europe in the 1990s*. London : Allen Lane; Penguin Press, 1999, s. 376-382.

50 *Deklaracija asociacii rusinskich organizacii Zakarpat'ja 'Sojm Podkarpatskich Rusinov'*. 15. decembra 2007 (dokument vo vlastníctve autora).

51 Memorandum 2-ho jevropejs' koho Konhresu Pidkarpats'kych Rusyniv pro pryjnattja Aktu prohohošennja vidnovlennja rusyns' koji deržavnosti, Mukačevo, 25. október 2008. In *Karpats'ka pravda – Krasne pole* (Užhorod), 1. novembra 2008, s. 2.

výzvy vláde Ruska, aby zaručila status a bezpečnosť novej „suverénnej republiky“.⁵² Tieto posledné snahy o dosiahnutie autonómie, dokonca štátnosti Podkarpatskej Rusi boli kritizované proruskými aktivistami regiónu, aj mimo neho, a to najmä zo strany Svetového kongresu Rusínov.⁵³ Avšak extrémne nereálne deklarácie dosiahli jednu vec: upriamili pozornosť medzinárodných médií,⁵⁴ ukrajinskej vlády⁵⁵ i niektorých vládnych, občianskych a intelektuálnych kruhov v Rusku na neutešenú situáciu karpatských Rusínov na Ukrajine.⁵⁶

Záver

Aké závery by sa dali vyvodit' z tejto diskusie o tradícii autonómie na Podkarpatskej Rusi? Prvý a najviditeľnejší z nich je, že autonómia, alebo nejaká forma samosprávy, nie je nič nové pre túto oblasť. Skôr môžeme povedať, že pravidelne bola otázkou záujmu od roku 1848; to znamená, že viac než jedno a polstoročie.

Po druhé, autonómia pre oblasť, a to predovšetkým pre Podkarpatskú Rus, sa stala normálnym alebo prijateľným fenoménom. Inými slovami, od roku 1848, keď došlo k významným politickým prevratom, ktoré ohrozovali politický poriadok v strednej

-
- 52 Deklarácia Sojmu 15. decembra 2007 vyzvala „orgány Európskej únie a Ruskej federácie, aby zabezpečili priaznivé vyriešenie ‚rusínskej otázky‘“. Deklarácia, ref. 50, s. 6.
- 53 Dlhoročný zástanca karpatsko-rusínskej autonómie nazval vyhlásenie Sojmu z 15. decembra 2007 za absurdné. GOD'MAŠ, Petr. Absurdnaja deklaracija 'parlamenta' rusinov. In *Trybuna* (Užhorod), 12. januára 2008, s. 4. Svetový kongres Rusínov, založený na Slovensku a reprezentujúci 42 občianskych a kultúrnych organizácií v desiatich krajinách, vyjadril rázny postoj odsudzujúci Sojm, a obzvlášť jeho výzvu, „Rusku, ktoré je sotva vhodný model pre karpatských Rusínov alebo pre ktorýkoľvek ľud v Európe“. MAGOCSI, Paul Robert. Pozícia Svitovoj rad' Rusyniv, 21. I. 2008. In *Narodný novynký* (Prešov), 22. februára 2008, s. 2-3. Pozri taktiež MAGOČIJ, Pavlo Robertj – ČEPA, Steven. Vidkrytyj lyst-zajava pro vidmežuvannja vid ekstremizmu v karpatorusyn's'komu rusi, 24. IV. 2008. In *Krytyka*, 2008, roč. 12, č. 7-8 [129-130], s. 21.
- 54 URALOV, Semen – ČERNIGOVCEV, Michail – MEŠČERJAKOV, Vitalij. Rusiny: est' takoi narod. In *Der Spiegel-Profil'* (Kyjiv), 2008, č. 6, 18. februára 2008, s. 8-17; JOHNSON, Paul. Ukraine and the Kosovo Precedent: Future Freedom Fighters? In *Business Ukraine* (Kyjiv), č. 7, 25. februára 2008, s. 29-31; RUD', Boris – KRAVČUK, Natal'ja. Rus'ju zapachlo. In *Korrespondent'* (Kyjev), 20. septembra 2008, s. 26-28; TÓTH, István. A ruszinok államat akarnak az államban. In *Magyar Hírlap online* (Budapest), 26. novembra 2008; Ruthenia: a Glimpse of Daylight. In *The Economist* (London), 14. marca 2009, s. 31; HVAT', Ján. Prizrak nového nezávislého štátu v strede Európy? In *Literárny týždenník*, 2009, č. 5-6 a početné ruské, ukrajinské i britské tlačené a internetové médiá.
- 55 V júni 2009 Štátna bezpečnosť Ukrajiny (SBU) začala vyšetrovanie proti predsedovi Asociácie podkarpatských Rusínov Dimitrijovi Sydorovi. Po zdĺhavom súdnom konaní, ktoré vyvrcholilo v marci 2012, bol uznaný vinným, lebo vyzýval na „zničenie územnej celistvosti Ukrajiny“ a bol odsúdený na tri roky väzenia. V skutočnosti to znamenalo len obmedzenie jeho ciest do zahraničia. RUSYN, Snižana. Na Zakarpatti zasudyly pravoslavnoho svjaščenyka. In *Homin Ukrajiny* (Toronto), 27. marca 2012, s. 7.
- 56 V októbri 2008 nadácia Russkij Mír sídliaca v Moskve udelila dva granty v celkovej výške 1 770 000 rubľov (asi 77 000 dolárov) Dimitrijovi Sydorovi na vzdelávacie a náboženské projekty. Od tej doby nadácia Russkij Mír financovala tri medzinárodné konferencie: „Genocída a kultúrna etnocída [Ukrajiny] karpatských Rusínov“ na Ruskej južnej federálnej univerzite v Rostove na Done (december 2008); „Karpatskí Rusíni v slovanskom svete: Problémy súčasnosti“, sponzorovaná Univerzitou Komenškého v Bratislave, Katedra histórie, Banská Bystrica, Slovensko (február 2009) a „Pokusy a problémy sebaurčenia Rusínov“, s účasťou vplyvného poslanca parlamentu Ruskej Federácie Konstantina Zatulina, spolu s vydavateľom moskovských novín *Izvestia* Vladimirom Mamontovom a miestnymi rusínskymi organizáciami v Budapešti, Maďarsko (marec 2009).

Európe, rôzne susedné mocnosti, ktoré mali záujem o Podkarpatskú Rus, a to najmä o časti južne od horských hrebeňov, prijali skutočnosť, že nejaký druh autonómie alebo samosprávy pre oblasť je niečo, čo musí byť teoreticky skoncipované a možno prakticky splnené. Preto v rokoch 1918 – 1919 Maďarsko i Československo zosnovalo svoje vlastné plány autonómie pre Podkarpatskú Rus; neskôr znovu v roku 1938 nacistické Nemecko prinútilo Československo realizovať predchádzajúce sľuby o autonómii; zatiaľ čo v priebehu roka navrátiť maďarský režim odôvodnil jej anexiu čiastočne tým, že sľuboval zavedenie autonómie. Len nedávno, po rozpade Sovietskeho zväzu, začiatkom roku 1992 vedúci predstavitelia nezávislej Ukrajiny tiež cítili povinnosť podporiť vládnú moc nad regiónom sľubujúc zaviesť autonómiu na Zakarpatsku.

Tretí záver sa viaže k princípom, na ktorých je založená autonómia Podkarpatskej Rusi. Počnúc rokom 1848, a pokračujúc aspoň prvou polovicou dvadsiateho storočia, národnosť a nie územie ostalo legitimujúcim prvkom. Inými slovami, nie územná jednotka Karpatská Rus bola tá, ktorá žiadala štatút autonómie, ale skôr numericky dominantná etnolingvistická skupina, ktorá obývala oblasť, čiže karpatskí Rusíni. Maďari kvôli tomu dôvodu nazvali oblasť na konci roka 1918 Ruskou Krajinou, medzinárodné zmluvy z rokov 1919 a 1920 vyplývajúce z Parížskej mierovej konferencie konkrétne hovoria o „*Rusínoch južne od Karpát*“ a po roku 1919 Československo vytvorilo provinciu nie jednoducho s názvom Podkarpatsko, ale Podkarpatská Rus alebo Zem podkarpatoruská. Inak povedané, bola to najprv národná skupina, ktorej bola udelená autonómia a až neskôr by bolo vymedzené územie, ktoré zahŕňalo „národnú“ domovinu. Roku 1991 sa budúci prezident Ukrajiny odklonil od etnolingvistického princípu a stal sa stúpencom územného, s najväčšou pravdepodobnosťou preto, lebo pre ukrajinskú spoločnosť, vtedy a teraz, je ťažko prijať tvrdenie, že karpatskí Rusíni môžu mať národnosť rozdielnu od Ukrajincov rovnakým spôsobom, ako sú Ukrajinci odlišní od Bielorusov a Rusov.

Štvrtý záver má čo do činenia s politickou skúsenosťou a pripravenosťou pre autonómiu. Napríklad, po roku 1919 československá vláda argumentovala tým, že nemôže zaviesť úplnú autonómiu, pretože karpatskí Rusíni ešte nie sú politicky dostatočne zrelí, aby vzali na seba takú občiansku zodpovednosť. Podobne, po roku 1989 ukrajinskí kritici zakarpatskej autonómie tiež používali argumenty o údajnom nedostatku skúseností medzi miestnymi karpatskými Rusínmi v politických záležitostiach. Ponechajúc stranou teoreticky problematickú otázku, ako a kto určuje, kedy je daná spoločnosť z politického hľadiska dostatočne „zrelá“, faktom je, že viac než jedno storočie Karpatská Rus vychovávala jednotlivcov, ktorí mali politické skúsenosti ako poslanci i vládni administrátori v období rakúsko-uhorskej, československej, maďarskej, sovietskej aj ukrajinskej vlády. A je iróniou, že zo všetkých oblastí v rámci dnešnej Ukrajiny, Podkarpatská Rus/Zakarpatsko bolo prvé, ktoré získalo právny a medzinárodný status s akousi samosprávou, navyše, po dobu dvadsiatich rokov (1919 – 1939).

Čitatelia možno očakávajú od tejto štúdie ešte jeden záver, a síce ten, že čo bude s podkarpatskou/zakarpatskou autonómiou v budúcnosti a akú politiku by mohla prijať vláda Ukrajiny, pokiaľ ide o túto vec. Som presvedčený, že úlohou historika je popísať minulosť a vyhnúť sa predpovedaniu budúcnosti, preto nechám návrhy o týchto záležitostiach politológom a mediálnym komentátorom. Možno už iba jedna záverečná opatrná predikcia. Vzhľadom k historickému vývoju posledných 150 rokov sa zdá byť isté, že otázka

autonómie Podkarpatskej Rusi/Zakarpatska a s tým súvisiaca záležitosť uznania karpatských Rusínov ako osobitnej národnosti⁵⁷ nezanikne, kým nebude vyriešená vládou, v tomto prípade ukrajinskou k spokojnosti obyvateľov regiónu.⁵⁸

Preklad z angličtiny: Timea Verešová

DAS ERBE DER AUTONOMIE IN DER KARPATISCHEN RUS⁴

PAUL ROBERT MAGOCSI

Mit dem Zusammenbruch der Sowjetunion und dem Referendum über die Unabhängigkeit der Ukraine im Dezember 1991 wurden die Bewohner der Transkarpatenregion dieses Landes zeitgleich nach ihrer Meinung zu einer Autonomie befragt. Über 78 Prozent entschieden sich für die Autonomie oder Selbstverwaltung (samouprava). Das Referendum von 1991 war nur der jüngste in einer Reihe von Aufrufen zur Selbstverwaltung, ein Phänomen, das bereits 1848 zum ersten Mal auftrat. Die vorliegende Studie untersucht verschiedene Bestrebungen in der historischen Region Karpatische Rus⁴ (von der das ukrainische Transkarpatien nur einen Teil bildet) während der letzten anderthalb Jahrhunderte, in denen Aktivisten eine Autonomie oder sogar eine kurzzeitige „Unabhängigkeit“ für ihre Heimat forderten und diese in einigen Fällen erlangten. Die Studie untersucht im eingehender zwei Fragen: Welches Verhältnis bestand zwischen territorialen und ethnischen Kriterien bei der Festlegung von Autonomiekriterien und wie wurde die Frage der Selbstverwaltung der Karpatenrussinnen als politisches Problem von den Staaten erkannt, welche das Gebiet während der internationalen Krisen des zwanzigsten Jahrhundert beherrschten, ob am Ausgang des Ersten Weltkrieges oder am Vorabend und während des Zweiten Weltkrieges?

Prof. Dr. Paul Robert Magocsi
Chair of Ukrainian Studies
University of Toronto
100 St. George Street
Toronto, Ontario
CANADA M5S 3G3
e-mail: ukr.chair@utoronto.ca

57 V tejto veci došlo k určitému pokroku. V dôsledku lobovania zo strany karpatskorusínskych aktivistov v Zakarpatsku, a to predovšetkým medzi karpatskorusínskymi organizáciami mimo Ukrajiny. Dňa 7. marca 2007 Zakarpatská oblastná rada prijala uznesenie (71 hlasov za, 2 proti, 2 sa zdržali), ktoré uznáva Rusínov ako osobitnú národnosť na území Zakarpatskej oblasti. Od tej doby úrad ombudsmana Ukrajiny (Sekretariát pre ľudské práva Národného parlamentu Ukrajiny) pokračoval v nátlaku na ústrednú vládu, aby uznala rusínsku národnosť v celej Ukrajine. Pozri Zakarpats'ka obrada vyznala rusyniv na terenach oblasti. In *Zachidna informacijna korporacija*, 7. marca 2007; KARPAČOVA, Nina. Ihnoruvannja rusyns'koji nacional'nosti – dyskryminacija, jaku ne usunuto z 1945 roku. In *Sekretariat Upovnovaženoho Verchovnoji Rady Ukrajiny z prav ljudyny*, tlačová správa, vydaná 21. VI. 2007 (kópia vo vlastníctve autora).

58 Mapa: MAGOCSI, Paul Robert. *Chrbtom k horám : Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov : Universum, 2016, s. 450 (mapa 33) ISBN 9788089046973.

